

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

121. ÉVFOLYAM

2005

4

ARGUMENTUM KIADÓ

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

121. ÉVFOLYAM 2005. 4. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY *felelős szerkesztő*

MONOK ISTVÁN *társ szerkesztő*

KULCSÁR PÉTER

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

VIZKELETY ANDRÁS

TÓDOR ILDIKÓ *technikai szerkesztő*

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

---

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1008 Budapest Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, a kézbesítőknél; e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440; További információ: 06-80-444-444. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesboltban* (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrásy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.). **Külföldön terjeszti** a *Batthyány Kultur-Press* Kft. (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6., tel./fax: 201-8891).

Előfizetési díj 2001-től egy évre 1600 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratokhoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlényomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

KERTÉSZ BALÁZS

Laskai Osvát a magyarok pannóniai bejöveteléről.
Anonymus gesztájának utóéletéhez*

Laskai Osvátnak, a késő középkori ferences írónak az egyházi év egészét felölelő beszédeggyűjteményei a hazai medievisztika által kevésbé ismert források közé tartoznak.¹ Különösen érdekesek a szerzőnek azok a prédikációi, amelyek történeti érdeklődésére utalnak. Jelen tanulmányban egy olyan, Laskai első Szent István-sermójában található részletet szeretnék bemutatni, amelyben a barát a magyarok első és második bejöveteléről is említést tesz. Íme a szöveg:

„Ea siquidem tempestate, qua gens Hunorum ecclesiam Dei depopulabatur, erat in ea gente princeps quidam quartus ab illo, qui ingressione Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit, nomine Geysa, severus quidem et crudelis in suos, misericors autem ad alienos, maxime Christianos. Hoc quoque notandum diligenter est, quod duabus vicibus ingressi sunt Hungari in Pannoniam. Primo Bendeguz, filius Thorde tentavit de Sithia venire, qui tamen defunctus extitit. Qui habuit tres filios de genere Kadar, scilicet Ethele, Keve et Budam. Hi anno Domini CCCCXVII venerunt cum maxima multitudine, tandem Chaba, filius Athile iterum regressus in Scythiam, et ibi genuit Ed. Ed vero Ugyel. Ugyel autem Eliud. Eliud Almas, qui quidem ideo sic vocatus est, quare mater eius vidit in somnis de ventre eius crescere pulcherrimam arborem, in qua erant generosi reges et duces. Et sic factum fuit, quare sancti reges de ea processerunt, videlicet Stephanus, Emericus, Ladislaus, Ludovicus etc. Somnus enim Hungarico idiomate alom dicitur, et inde Almas vocatus extitit, qui copiosa multitudine Hunorum secunda vice egressus in Pannoniam, et prope Tituliam occisus est. Qui genuerat Arpad, et iste fuit primus dux. Arpad genuit Zolthan, qui genuit Toxon, qui genuit Geysam et Michlem. Geysa igitur existens quartus dux statuit liber-

* Jelen dolgozat előadásként elhangzott 2004. április 29-én az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által szervezett Ifjúsági Konferencián.

¹ Életéhez és munkásságához l. HORVÁTH Richárd: *Laskai Osvát*. Bp. 1932.; BÁRCZI Ildikó: *Ars compilandi*. = *Studia Litteraria* XXXII. Debrecen, 1994. 99–116.; Uő: *Ars compilandi – A szövegformálás középkori technikája. Forráshasználat, hivatkozási gyakorlat és tematikus szerkezet a későközépkori prédikációirodalomban, Laskai Osvát életműve alapján. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Diss. 583.*; Uő: *Laskai Osvát*. In: *Új magyar irodalmi lexikon. II.* Főszerk. PÉTER László. 2000. 1292–1293.; MADAS Edit: *A prédikáció magvetésével a magyar nemzet védelmében. (Laskai Osvát Gemma fidei című prédikációskötetének előszava.)* In: *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban.* Szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs. Debrecen, 2004. 50–58.

*tatem intrandi regnum suum clericis, monachis et Christianis, et concessit licentiam adeundi presentiam suam. Quid plura?*²

Az idézet a felhasznált források tekintetében két részre osztható. A kurzívval jelölt első és utolsó néhány sor a Hartvik-féle Szent István-legendából származik, a legenda mondatai által keretbe foglalt szöveg pedig alapvetően történeti elbeszélő forrásokon alapul.

A ferences szerző Hartvik püspök munkájának a kritikai kiadás szerinti második fejezetéből, annak is tartalmi szempontból egységes első feléből merített. A „*Quid plura?*” kérdőmondat már egy új tartalmi egységet vezet be a fejezetben belül.³ A sermorészlet elején található mondat majdnem szó szerinti egyezést mutat a legendával, Laskai mindössze néhány kifejezést hagy ki vagy változtat meg. Ezzel szemben a passzus végén olvasható mondatnak a legendában már egy jóval terjedelmesebb szöveg felel meg. Látható, hogy itt a ferences író már erősen tömörít, ugyanakkor a szóban forgó legendarészlet közepéről több sort teljesen kihagy.

Lássuk ezek után, hogy mit mondhatunk el a hagiográfiai forrásból származó mondatok által keretbe foglalt szövegegységről. A közelmúltban sikerült kimutatni, hogy Laskai több beszédében is közvetlenül használta a Thuróczy-krónikát,⁴ így joggal feltételezhető, hogy a magyarok pannóniai bejövetelét elbeszélő passzus megírása során is merített belőle. A ferences szerző nem egyetlen, összefüggő szövegrészt idéz, hanem a krónika különböző helyeiről szedi össze a nevet, mondatokat. Ez a forráskezelő módszer egy másik beszédében is kimutatható. Az egyik Szent László-sermóban a Thuróczy-krónika alapján megszerkeszt egy történetet András, Béla és Levente hazajöveteléről, valamint az András és Béla között a trónutódlás miatt keletkezett viszályról. Itt sem egy összefüggő szövegegységet másol szolgálai módon, hanem a krónikának egy terjedelmes részéből szedegeti össze az adatokat.⁵ Ebből a forráskezelő technikából arra következtethetünk, hogy Laskai emlékezetből ír. A ferences szerző kimutatható tévesztései is ezt a feltételezést támasztják alá. A dolgozat elején idézett sermorészletben például Bendegúzzal kapcsolatban azt állítja, hogy ő próbált meg először Szkítiá-

² OSUALDUS de Lasko: *Sermones de sanctis Biga salutis intitulati*. Hagenau, 1497. Sermo LXXVI. OSzK, Inc. 1029. H4v. (A továbbiakban: OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497.)

³ „*Ea siquidem tempestate, qua gens prefata dei ecclesiam depopulabatur, erat in ea princeps quidam quartus ab illo, qui ingressionis Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit nomine Geysa, severus quidem et crudelis, veluti potentialiter agens in suos, misericors autem et liberalis in alienos et precipue in Christianos ... Statuit insuper preceptum cunctis Christianis, ducatum suum intrare volentibus, hospitalitatis et securitatis gratiam exhiberi, clericis et monachis potestatem concessit presentiam suam adeundi ... Quid plura?*” (*Scriptores rerum Hungaricarum. I-II*. Edendo operi praefuit E. SZENTPÉTERY. Bp. 1937–1938. Reprint: Bp. 1999. Az utószót írta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László. II. 403–404. [A továbbiakban: SRH])

⁴ KERTÉSZ Balázs: *Krónikaszövegek Laskai Osvát prédikációiban*. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Szerk. ÖZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Pilisicsaba – Bp. 2005. 669–684. (A továbbiakban: KERTÉSZ: *Krónikaszövegek... i. h.* 2005.)

⁵ KERTÉSZ: *Krónikaszövegek... i. h.* 2005. 680–683.

ból kijönni, de meghalt. (Primo Bendeguz, filius Thorde tentavit de Sithia venire, qui tamen defunctus extitit.) Középkori krónikáink ezt nem említik, Bendegúz haláláról egyáltalán nem szólnak, sőt azt állítják, hogy Csaba, Attila fia, amikor visszatért Szkítiába, életben találta nagyapját, Bendegúzt.⁶ A tévesztés nem szokatlan jelenség Laskainál. Több prédikációjában kimutatható, hogy a krónika, illetve a magyar szentek legendáinak felhasználása során néha téveszt, például neveket kever össze.⁷

A szövegben olyan, aláhúzással jelölt részletek is találhatóak, amelyek nem vezethetők vissza sem a Hartvik-legendára, sem Thuróczy munkájára. A kérdés az, hogy ezekben az esetekben milyen forrásokra támaszkodott a ferences író.

Az első problémás helyet a 417-es évszám jelenti. Ezt az évszámot, amely a prédikációban a magyarok első bejövételét jelöli, sem Thuróczy munkája, sem korábbi krónikáink nem tartalmazzák, megtalálható viszont Jakob Unrest Magyar krónikájában,⁸ valamint a Knauz-krónika családjának egyes kézírataiban.⁹ Nem valószínű, hogy Laskai a Karintia tartománybeli plébánostól kölcsönözte volna

⁶ THURÓCZY, Johannes: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Bp. 1985. 57.

⁷ KERTÉSZ Balázs: *Középkori krónikáink és legendáink használatának problémája Laskai Osvát prédikációiban*. In: *Plaustrum seculi*. (Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról.) Szerk. BÁRCZI Ildikó. Bp. 2004. 71–81. (A továbbiakban: KERTÉSZ: *Középkori krónikáink és legendáink... i. h.* 2004.); Uő: *Krónikaszövegek... i. h.* 2005. 681.

⁸ VESZPRÉMY László: *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban*. = Hadtörténelmi Közlemények 1990. 9. (A továbbiakban: VESZPRÉMY: *i. h.* 1990.)

⁹ Itt jegyzem meg, hogy ennek a kézirat-együttesnek a szakirodalomban nincs egységesen használt megnevezése. (Vő: RÓKAY Péter: *Krónikatanulmányok*. Debrecen, 1999. 129–131.) Jóllehet az egyes kéziratokban fennmaradt szövegek kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, azonban kétségtelenül egy közös, jelenleg ismeretlen forrásra vezethetők vissza. (DOMANOVSKY Sándor: *A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések*. = Századok 1905. 528–539.; BARTONIEK Emma: *Praefatio*. In: *SRH II*. 323–326. [A továbbiakban: BARTONIEK: *Praefatio i. h.*]; RÓKAY: *i. m.* 133.) Bartoniek Emma a kritikai kiadást öt kézirat alapján készítette el (*SRH II*. 327–345.), ezek közül az egyiket Knauz Nándor találta meg Zágrábban, az Érseki Könyvtárban. (KNAUZ Nándor: *Két krónika. II. A zágrábi krónika*. = Századok 1875. 684–699.) A Knauz-krónika elnevezés használata nem egyértelmű, mivel jelölheti egyrészt a zágrábi kéziratot, másrészt a kritikai kiadás által figyelembe vett öt szöveget. (RÓKAY: *i. m.* 130.) Az elmondottak alapján a szóban forgó kódexcsalád, illetve az egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő, de egymással rokonságban álló szövegvariánsok együttes megjelölésére javasolható a Knauz-krónika családjá elnevezés.

A 417-es évszám a kritikai kiadás öt kézírata közül háromban található meg. (*SRH II*. 327.) Azóta a kutatás két olyan kódexet fedezett fel, amelyek szintén tartalmazzák a krónikát. Az egyiket JÁNOSI Mónika ismertette: *A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*. = MKsz 1978. 232–234. A krónika a kötet első tartalmi egysége, azonban az eleje hiányzik, így nem lehet megállapítani, hogy a 417-es évszám szerepelt-e benne. A másik kódex Münchenben a Bayerische Staatsbibliothek kéziratgyűjteményében található, jelzete Clm 13192. A kötetben olvasható történeti feljegyzés (458v–466r.) egyértelműen a Knauz-krónika családjába tartozó szövegekkel mutat rokonságot. A 417-es évszám is megtalálható a szövegben (458v.). A kódex leírása folyamatban van.

az adatot,¹⁰ ugyanakkor kézenfekvőnek tűnik a krónikacsalád egy kéziratának ismerete. Az egymástól eltérő szövegek ősforrása a Budai Krónika megjelenése, azaz 1473 után keletkezett.¹¹ Ez azért lényeges, mert Laskai szentekről szóló beszédeit először 1497-ben adták ki,¹² tehát a sermók valószínűleg a megelőző néhány évben íródtak. Az időbeli egybeesésből, valamint a krónikacsalád fennmaradt kézíratainak magas számából joggal következtethetünk arra, hogy a ferences barát kezében is megfordult egy példány, és a 417-es évszámra emlékezett, amikor az idézett prédikációrészt összeállította. E feltételezést erősíti, hogy a szerző, amint azt Thuróczy munkájának esetében is láthattuk, szívesen olvasott történeti elbeszélő művet.

A továbbiakban térjünk át a második olyan szöveghelyre, amelynek az eredete kérdéses. Laskai azt mondja, hogy Álmos anyja álmában látott egy, a hasából kinövő fát, amelyen királyok és fejedelmek voltak, és erről a fáról származtak szent királyaink, István, Imre és László, továbbá egy bizonyos Lajos, majd azt is megemlíti, hogy Álmos honnan kapta a nevét.

A történet a turul-mondán, az Árpád-ház eredetmondáján alapszik, amelyet kisebb-nagyobb eltérésekkel három középkori elbeszélő forrásunk is megörökített, nevezetesen Anonymus gesztája, a 14. századi krónikakompozíció és a Thuróczy-krónika. A sermóban olvasható változattal történő összevetés céljából érdemes mind a három forrást idézni.

Anonymus:

„Anno dominice incarnationis DCCCXVIII^o Ugek ... duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu, de qua genuit filium, qui agnominatus est Almus. Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per sompnium apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit; et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnium in lingua Hungarica dicitur ‚almu‘ et illius ortus per sompnium fuit pronosticatum, ideo ipse vocatus est Almus. Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri.”¹³

Krónikakompozíció:

„... Eleud filius Vgeg ex filia Eunodbilía in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab eventu, quia mater eius in sompno innotuerat avis quasi in forma asturis veniens, dum esset gravida, et quod de utero eius egrederetur torrens ac in terra non sua multiplicaretur. Ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propaga-

¹⁰ Jakob Unresthez I. VESZPRÉMY: *i. h.* 1990. 8. 30. jegyzet.

¹¹ DOMANOVSKY: *i. h.* 528–539.; BARTONIEK: *Praefatio i. h.* 323–326.

¹² HORVÁTH R.: *i. m.* 33.

¹³ *Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. (Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte.)* Unter Mitarbeit von László VESZPRÉMY herausgegeben von Gabriel SILAGI. Sigmaringen, 1991. /Ungarns Geschichtsschreiber 4./ 36., 38. (A továbbiakban: *Gesta*)

rentur. Quia vero sompnium in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnium fuit prenosticatus, ideo ipse vocatus est Almus ...¹⁴

Thuróczy:

„Porro Eleud filius Vgek ex filia Enodbilli in Scicia genuit filium, quem ex eventu Almus denominavit. Nam mater illius dum esset gravida, vidit in somnis avem quandam in forma austuris ad se venire suoque in gremio caput reclinare, quoque ex utero illius torrens persplendidissimus ortus fuisset, decurrensque in terra aliena extitisset multiplicatus, quod et factum est. Nam postea de lumbis eius gloriosi reges propagati sunt, qui postmodum in terra aliena hac in Pannonia ingentem populorum super multitudinem summa cum gloria regnare. Quia autem somnium Hungarico idiomate alom dicitur, et illius nativitas per somnium fuit prenosticata, ideo ipse vocatus fuit Almus ...¹⁵

Laskai a három változat közül a legutóbbit minden bizonnyal ismerte, mivel használta magát a krónikát, azonban az ő szövege az ismert variánsokhoz képest szembeötlő eltéréseket mutat. A ferences író a madár általi fogantatásról, az Emese méhéből fakadó forrásról egy szót sem szól, említ viszont egy Álmos anyjának hasából kinövő fát, amelyen megtalálhatók a magyar szent királyok. A vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy a negyedik név Nagy Lajos magyar királyt jelöli, s maga a kompozíció, a magyar szent királyok és Lajos együttes ábrázolása egy fán, amely valószínűleg családfaként fogható fel, nem tekinthető Laskai önálló alkotásának, mivel ezt az ábrázolást vizuális és írásos forrásokból egyaránt ismerhette. Ugyanakkor az ő invenciójának tulajdoníthatjuk, hogy ezt az általa is értelmezhető kompozíciót beillesztette a turul-mondába megváltoztatva ezzel annak eredeti, még a pogány korból származó mondanivalóját, amely a ferences barát előtt már valószínűleg ismeretlen volt.¹⁶

A ferences barát a magyarok második bejövetelével kapcsolatban megemlíti, hogy Álmost Titelnél ölték meg. Ez a harmadik olyan szöveg hely, amelynek a forrására érdemes kitérni, ugyanis krónikáink szerint Álmost Erdélyben ölték meg. Thuróczy nál a következő megjegyzést olvashatjuk:

„... Almus in patria Erdelew occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire.”¹⁷

A ferences szerző második Szent István-beszédében is említést tesz a magyarok első és második bejöveteléről, itt is leírja, hogy Álmost Titelnél ölték meg:

„Almas ... secundo egrediens cum multis capitaneis Hunorum prope Thytel est occisus ...”¹⁸

¹⁴ SRH I. 284.

¹⁵ THURÓCZY: *i. m.* 59–60.

¹⁶ KERTÉSZ Balázs: *A turul-monda Laskai Osvát egyik Szent István-napi prédikációjában.* = MKsz 2004. 374–384. (A továbbiakban: KERTÉSZ: *A turul-monda...* i. h. 2004.)

¹⁷ THURÓCZY: *i. m.* 61.

Vajon miért éppen a Titel név jött a barát tollára? Mivel kétszer is leírja ezt a nevet ugyanabban a szöveggörnyezetben, úgy tűnik, hogy valahonnan emlékezett rá. Veszprémy László a honfoglalás útirányának elbeszélő forrásaink által fenntartott hagyományait vizsgálva a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Álmos megölése történetének egy kései feltűnése a XV. századi ferences hitszónok, Laskai Osvát Szent István prédikációiban található meg. ... Magyaráztaképpen kétféle lehetőségünk adódik: Laskai vagy Anonymust is hasznosítva írja le a Titel nevet, vagy egy olyan, egyébként mára fenn nem maradt hagyományból merített, ami Titelnak juttatott valamiféle szerepet a honfoglalásban...”¹⁹ Álláspontját finomítja egy későbbi dolgozatában: „A XV. századi Laskai Osvát Szent István-beszédeben a magyar honfoglalás kapcsán Álmosnak Titelnél történt halálát említi meg. Ebben vagy az anonymusi mű ismeretanyagának egy véletlenszerű felvillanását kell látnunk, vagy – ami még valószínűbb – egy, a honfoglalással kapcsolatos hazai mondanakör létrejöttének a nyomát pillanthatjuk meg, amiről egyébként – a XVI. század elején élt Csáti Demeter énekétől eltekintve – szinte semmi tudomásunk sincs.”²⁰

A szóban forgó szöveghelyekkel kapcsolatban szeretnék megfogalmazni néhány észrevételt. Amennyiben feltételezzük, hogy a ferences barát ismerte Anonymus gesztáját, érdemes megemlíteni, hogy a Titel helynév négyszer szerepel a munkában,²¹ míg a Laskai által biztosan használt Thuróczy-krónikában egyszer sem fordul elő,²² innen tehát nem emlékezhetett rá. Ha a ferences író a gesztából merítette is a Titel nevet, tévedett, amikor azt írta, hogy Álmost ott ölték meg, hiszen Álmos halálával P. mester nem foglalkozik. Laskai Álmos halálának elbeszélésére feltehetőleg a krónikából, Titelre pedig talán Anonymus munkájából emlékezett. Ez annál is inkább elképzelhető, mivel a Titel név a honfoglalással kapcsolatban csak P. mesternél olvasható.²³ A feltételezést alátámasztják azok a szerző forráskezelő módszeréről árulkodó helyek, amelyek bizonyítják, hogy a barát, miközben emlékezetből ír, többször téveszt. Az elmondottak illusztrálására három példát szeretnék bemutatni.

I. Anjou Lajos toulouse-i püspökről Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is írt egy-egy beszédet, s mindketten megemlítik, hogy Lajos apja Károly, Szicília királya volt, anyja pedig Mária, a magyar király lánya.

¹⁸ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. 12r.

¹⁹ VESZPRÉMY: *i. h.* 1990. 16.

²⁰ VESZPRÉMY László: *A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában.* In: *Honfoglaló őseink.* Szerk. VESZPRÉMY László. Bp. 1996. 198–199.

²¹ *Gesta*, 66. (Salano duci Tytulensy), 92. (Tetel), 94. (de Tetel), 98. (ad Titulum). Látható, hogy a szóalak, akárcsak Laskainál, nem egységes.

²² L. a kritikai kiadás mutatóját.

²³ *Gesta*, 159. 148. jegyzet.

Temesvári:

„Beatus Ludovicus ... esset ex regali prosapia patre Carolo rege Sicilie, matre vero Sicilie regina nomine Maria, filia regis Hungarie ...”²⁴

Laskai:

„Sic enim legitur de eo, quod pater eius erat Karolus, rex Sicilie, mater vero Maria, filia Stephani quarti, regis Hungarie ...”²⁵

A két ferences szerző kimutathatóan a püspök legendája alapján dolgozott,²⁶ azonban Laskai azt is megmondja – ellentétben a legendával és Temesvárral –, hogy Mária István lánya volt, de az uralkodó sorszámát eltéveszti, V. helyett IV. Istvánt ír. A legenda elbeszélését minden bizonnyal a krónika alapján egészíti ki, ahol szó van arról, hogy V. István lánya, Mária Károly felesége lett.²⁷

2. A barát a nagybőjti beszédek tartalmazó kötet 23. prédikációjában a nagyobb Gellért-legendája alapján elmondja Csanád és Ajtony küzdelmét,²⁸ de tévedésből Ajtony helyett Vata-t említ. Vata neve szerepel mind a legendában, mind Thuróczy munkájában, ezért feltételezhető, hogy az emlékezetből történő idézés következtében keveri össze a két „pogány”-t, ráadásul a legendarészlet előtt nem a legendára, hanem tévesen a magyarok krónikájára hivatkozik. Ugyanakkor a 76., Szent István-napi sermóban egy mondatban utal Ajtony leverésére,²⁹ azonban megint téveszt, amikor a Maros-vidék urát a Nyírségbe helyezi.³⁰

3. A harmadik példa maga a dolgozat elején idézett sermorészlet, amelynek megfogalmazása során a ferences író téveszt is, ahogy azt Bendegúz kapcsán láthattuk.

Tehát a szerző forráskezelő technikájából levonható következtetések nem mondanak ellent annak a feltételezésnek, amely szerint a barát a Titel névre emlékezhetett Anonymus gesztájából.

A probléma szempontjából érdemes újra megvizsgálni a turul-monda egyes variánsait. Laskai azt mondja, hogy az Álmos anyjának hasából kinövő fán „reges et duces” voltak. A három korábban idézett forrás közül ezt a szókapcsolatot csak Anonymusnál találjuk meg: „Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri.” P. mester „sancti reges et duces”-t említ, ami fontos, hiszen a ferences barátnál az Álmos anyjának hasából

²⁴ PELBARTUS de Themeswar: *Sermones Pomerii de sanctis*. Hagenau, 1499. Pars estivalis. OSzK, Inc.1043. O8v.

²⁵ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H3r.

²⁶ „Ludovicus ... ex patre Karolo secundo, rege Siciliae, a regibus Francorum ducente originem, matre vero Maria, regis Ungarorum filia, exortus est.” (JOHANNES de Orta: *Vita s. Ludovici episcopi Tolosani*. = *Analecta Bollandiana* IX. [1890.] 282.)

²⁷ THURÓCZY: *i. m.* 141–142.

²⁸ OSUALDUS de Lasko: *Quadragesimale Bige salutis*. Hagenau, 1501. OSzK, RMK III. 89. k8r.

²⁹ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H5v–H6r.: „Sicque factum est post debellationem Atthon, qui in Niir morabatur ...”

³⁰ Mindehhez l. KERTÉSZ: *Középkori krónikáink és legendáink... i. h.* 2004. 71–81.

kinövő fáról 'szent' királyok származtak: „... sancti reges de ea processerunt, videlicet Stephanus, Emericus, Ladislaus, Ludovicus etc.” A gesztában tehát megtalálható a teljes „sancti reges et duces”-forma. A két munka között a szó szerinti egyezésen túl gondolat-párhuzam is kimutatható: mindkét szerző hangsúlyozza az utódok szent voltát; ugyanakkor a másik két elbeszélő forrás monda-variánsaiban a 'sanctus' jelző elő sem fordul, Anonymus utolsó mondatát pedig (Vel ideo vocatus est Almus ... erant nascituri.) teljesen elhagyják.

A P. mester munkája és a szóban forgó sermorészlet közötti kapcsolatot vizsgálva további észrevételeket is tehetünk. A késő középkori hagiográfiai irodalomban a test szerinti család fogalma mellett megjelent a lelki család fogalma, amelyen belül az életszentség ugyanúgy öröklődhetett, mint a vér szerinti családban. Domonkosrendi és ferences szerzőknél egyaránt megtalálható az a gondolat, miszerint a renden belül a rendalapító szentté válásának útja az eredete és mintája minden szentté válásnak. A 14. század végén a ferences Bartholomaeus de Pisa a rend fejlődését és azon belül az életszentség felvirágzását úgy mutatja be, mint egy „megtermékenyülés” eredményét. A 14–15. században ez a gondolat ikonográfiai ábrázolásokon is kifejeződött: a szerzetesrendet mint lelki családfát olyan fatörzsként ábrázolják, amely a rendalapító hasából ered, gyümölcssei pedig a rend boldog és szent tagjai.³¹ Valószínűleg Laskai is látott ilyen ábrázolást, és ismer- te annak gondolati háttérét. Gondoljunk arra, hogy Álmos anyjának is a hasából növekszik az a fa, amelyen a magyar szent királyok találhatók.³² Mivel a barát ezt a kompozíciót éppen az Álmos fogantatását elbeszélő turul-mondába illeszti be, elképzelhető, hogy a mondának egy olyan változatát is ismerte, amelyben a megtermékenyülés szintén kulcsszerepet játszik. A korábban már idézett három elbeszélő forrás közül ez csak P. mester munkájára igaz. Ő egyértelműen teherbe ejtést említ: „... matri eius pregnanti per sompnum apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit.” A 14. századi krónikakompozícióból csak annyi derül ki, hogy Álmos anyja már terhes volt, amikor egy turulforma madár álmában megjelent neki, Thuróczy szerint pedig a madár a már terhes anya ölébe hajtja a fejét.³³

Elmondható tehát, hogy a geszta és a sermorészlet között olyan gondolat- és motívum-párhuzam mutatható ki, amely a sermorészlet és a másik két elbeszélő forrás között nem áll fenn: 1. Mindkét szerző hangsúlyozza a király-utódok szent voltát. 2. Mindkét munkában megtalálható a megtermékenyülés motívuma, azonban itt meg kell jegyezni, hogy Laskai kifejezetten megtermékenyülésről nem beszél, de, amint feljebb láthattuk, a szent hasából kinövő fa ikonográfiai ábrázolásának gondolati háttérével minden bizonnyal tisztában volt.

³¹ VAUCHEZ, A.: „Beata stirps”: *saintité et lignane en Occident aux XIIIe et XIVe siècles*. In: DUBY, G.–LE GOFF, J. (eds.): *Famille et parenté dans l' Occident médiéval*. Roma, 1977. 397–407., különösen: 405–406.

³² KERTÉSZ: *A turul-monda... i. h.* 2004. 382.

³³ Erre az Anonymus és a későbbi krónikák között kimutatható alapvető különbségre nemrég KRISTÓ Gyula is rámutatott: *Előd*. Bp. 2000. 16.

A problémával kapcsolatban még azt is érdemes megjegyezni, hogy az Anonymus ismeretére utaló nyomok a prédikáción belül egyetlen szövegegységben, a magyarok honfoglalásáról megfogalmazott rövid, kerek történetben találhatók, s ez valószínűleg nem véletlen.

A leírtak alapján úgy gondolom, hogy a barát olvasta P. mester gesztáját.

Ezen a ponton érdemes röviden összefoglalni a mű utóéletére vonatkozó kutatási eredményeket. A gesztát fenntartó egyetlen kézirat nem autográf példány, hanem, ahogy azt a paleográfiai vizsgálatok kimutatták, a 13. század második negyedében készült másolat.³⁴ Ezt a kormeghatározást a művészettörténeti kutatások is alátámasztják.³⁵ Tehát biztos, hogy P. mester munkáját évtizedekkel a megszületése után még lemásolták.³⁶

Anonymus és középkori krónikáink viszonyának problémája teljes egészében ma sem tisztázott. A szakemberek között sokáig az volt az uralkodó vélemény, hogy a mű semmilyen hatást nem gyakorolt a későbbi krónikákra,³⁷ azonban az utóbbi évtizedek kutatásai bebizonyították, hogy P. mester munkáját 13. századi történetírók ismerték és felhasználták, akiken keresztül aztán a mű egyes elemei a későbbi krónikaszerkesztésekbe is átkerültek.³⁸ Az sem zárható ki, hogy a gesztát 14. századi krónikaírók is ismerték.³⁹ Amennyiben a feljebb bemutatott, Laskai Osvát forráshasználatára vonatkozó gondolatmenet helyes, úgy az Anonymus utóéletével foglalkozó kutatás új adattal gazdagodott.

A magyarok pannóniai bejövetelét tárgyaló passzus összeállítása során a ferences barát számára nem az anonymusi mű jelentette a vezérfonalat, hanem Thuróczy János krónikája. A 417-es évszámot valószínűleg egy, a Knauz-krónika családjába tartozó kéziratban olvasta, az eredetileg Álmos születését elbeszélő turulmondába pedig egy általa is értelmezhető kompozíciót épített be, amely az Árpád-házi szent királyokat és Nagy Lajost egy családfán ábrázolja. A szöveg megfogalmazása közben a turulmonda Anonymusnál olvasható változatára és

³⁴ OSzK, Cod. Lat. 403. VESZPRÉMY László: *Anonymus Gestájának kézírata.* = MKsz 1992. 44–52.; Uő: *Anonymus Itáliában?* = Századok 2005. 341. (A továbbiakban: VESZPRÉMY: i. h. 2005.)

³⁵ WEHLI Tünde: *Anonymus Gesta Hungarorum kéziratainak helye a magyarországi könyvfestészet történetében.* = MKsz 1992. 52–55.

³⁶ A mű keletkezési idejére I. THOROCZKAY Gábor: *Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése.* = Fons 1994. 93–149., 1995. 117–173.

³⁷ Összefoglalóan I. GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok.* Bp. 1993. 6–10.

³⁸ GYÖRFFY: i. m. 43–46., 138–146.; HORVÁTH János: *A hun-történet és szerzője.* = ItK 1963. 446–476., különösen: 454.; Uő: *P. mester és műve.* = ItK 1966. 282.; SZÜCS Jenő: *Társadalomelmélet, politikai teória és történeteszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában.* = Századok 1973. 598–599., 868.; KRISTÓ: i. m., különösen: 15–21.; Uő: *Magyar historiográfia.* I. Bp. 2002. 52., 57.

³⁹ VESZPRÉMY László: *Megjegyzések az Anonymus-Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. (A Senones-kérdés.)* = Magyar Nyelv 1998. 165–169.; Uő: i. h. 2005., különösen: 339–340., 343–344., 348.

a Titel helynévre is visszaemlékezett. A több forrás alapján megszővegezett történetet a Hartvik-legendának a magyarok pannóniai bejövetelét is megemlítő fejezetébe ágyazta be. Véleményem szerint a ferences barát a sermorészletet olvasmányai alapján, emlékezetből állította össze, tévesztései valószínűleg ezzel magyarázhatók.

A továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy a magyarok pannóniai bejövetelét tárgyaló sermorészlet milyen szerepet tölt be a Szent István-beszéden belül. A bibliai idézet, amelyre az egész sermo épül, a Királyok Első Könyvéből való: „Certe videtis, quem elegit Dominus, quoniam non est similis ei in omni populo.”⁴⁰ Ezeket a szavakat Sámuel Saul királlyá választásakor mondja. Ebből az alapcítatumból kiindulva Laskai azt tárgyalja, hogy miért Szent Istvánt választotta az Úr a saját népéből. Nem sokkal a beszéd kezdete után azt írja, hogy a szent király kiválasztása úgy a királyi méltóságra, mint az örök üdvösségre nyilvánvaló volt, majd leszögezi, hogy háromféle választás létezik: csak isteni, csak emberi, valamint emberi és isteni egyszerre.⁴¹ A divina electio valakit valamilyen méltóságra, végül pedig az örök üdvösségre választ ki,⁴² aztán Szent Tamásra hivatkozva azt mondja, hogy valamely dolgot háromféle módon ismerhetünk meg.⁴³ A honfoglalásról szóló passzus a három megismerési mód közül a második kifejtésében található: „Secundo cognoscitur aliquid supernaturaliter per divinum revelationem, sicut Christus Dominus revelavit electionem apostolorum ... Isto modo Beatus rex Stephanus scivit se a Domino fore electum ad salutem eternam et tandem ad gloriam ...”⁴⁴ Szent István kiválasztottsága tehát az isteni kinyilatkoztatásnak köszönhetően felismerhető volt.

A ferences szerző állítása alátámasztására három példát hoz fel. Ezek közül az első a honfoglalásról szóló passzus. A Hartvik-legendán alapuló második példa többek között azt a jelenetet is magában foglalja, amelyben Gézának álmában egy ifjú tudtára adja, hogy fia fog születni:

„Adest tempus celitus dispositum, credit ipse, et baptizatus est cum suis. Cumque nimium esset sollicitus de domandis rebellibus et baptisandis ac episcopatibus statuendis, mirabili eum Dominus visione nocte quadam consolatus est. Nam fecit sibi astare iuvenem delectabilem, qui dixit ei: «Pax tibi, Christi electe, iubeo te de solitudine

⁴⁰ I Rg 10. (OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H4r.)

⁴¹ „Electio siquidem ipsius sancti regis fuit manifesta tam quo ad regiam dignitatem, quam quo ad salutem eternam. Ad cuius clariorem noticiam sciendum, quod electio est triplex, scilicet:

Prima divina tantum.

Secunda humana tantum.

Tertia humana et divina simul.” (OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H4v.)

⁴² „Prima namque electio est divina tantum, que eligit aliquos ad aliquam dignitatem seu gratiam, et tandem ad salutem eternam.” (OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H4v.)

⁴³ „Si dicas, utrum hec divina electio possit aliquo modo cognosci, ad quod respondet Sanctus Thomas ..., quod aliquid cognosci potest tripliciter, videlicet certitudinaliter, supernaturaliter et coniecturaliter.” (OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H4v.)

⁴⁴ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H4v.

tua securum, non tibi concessum est, quod meditaris, quare manus pollutas humano sanguine gestas, sed de te filius nascetur, qui hec omnia disponet. Hic enim erit unus ex regibus electis a Domino, coronam vite secularis commutaturus eterna.» ...⁴⁵

A barát ezután leírja még Szent Adalbert találkozását Géza fejedelemmel, majd rátér a második példára, amelyben a legenda alapján elmondja, hogy Géza feleségének megjelent Szent István első vértanú, és hírül adta István születését:

„Cumque mater Beati Stephani regis nostri esset vicina partui, apparuit ei Beatus Stephanus, Levita, prothomartyr, Levitico habitu indutus, qui dixit ad eam: «Confide in Domino, mulier, quare filium paries, cui in hac gente primum corona debetur et regnum, meumque nomen illi impones.» Cui mulier admirans ait: «Quis es, domine, vel quo nomine nuncuparis?» Respondit: «Ego sum Stephanus prothomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrium pertuli.» Quo dicto disparuit. Nascitur interea filius dicto principi, quem antequam conciperetur, Dominus novit, et nomen ei per Beatum Stephanum prothomartyrem indidit. Quem Beatus Adalbertus, episcopus Stergonii baptizavit, ipsumque Stephanum secundum revelationem nuncupavit. ...⁴⁶

A példák után Laskai röviden utal még arra, hogy Géza Istvánt jelölte utódjául, majd levonja a konklúziót:

„Et sic claret, quomodo istius sancti regis electio ad regnum et salutem supernaturaliter a Deo est revelata.”⁴⁷

A Hartvik-legendán alapuló két sermorészlet jól mutatja, hogy a ferences barát az isteni kinyilatkoztatás alatt a csodás látomást érti. Ez az a kapcsolódási pont, amelyen keresztül az első példa, a magyarok bejövételét tárgyaló passzus is beilleszkedik az érvelés menetébe, ugyanis a csodás látomás motívuma itt is fellelhető, mégpedig a turul-mondában. Érdeemes pár mondat erejéig újra visszatérnünk ehhez a történehez. A mondának a krónikákban olvasható változata mindössze annyit említ, hogy Álmos anyjának az ágyékából dicső királyok származtak, de egyetlen uralkodót sem nevez meg. A történet ebben a formájában a Szent István-beszéd előbb vázolt gondolatmenetében Laskai számára használhatatlan volt, mivel Istvánról nem esett benne szó, s feltehetőleg ez indokolja azt, hogy a barát változtatott a monda szövegén, beleépítve egy olyan kompozíciót, amelyben már a szent uralkodó is szerepel, azaz, a saját érvelése számára felhasználhatóvá tette Álmos születésének történetét.⁴⁸ A változtatás során talán a két korábban bemutatott, P. mester és Laskai között kimutatható gondolat- illetve motívum-párhuzam is inspirálta.

Azonban az író nemcsak a turul-mondát illeszti be az érvelés menetébe, hanem megrajzol köré egy képet a magyarok pannóniai bejövételéről, amire külön fel is hívja a figyelmet: „Hoc quoque notandum diligenter est, quod duabus vicibus

⁴⁵ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H4v–H5r. Vö.: *SRH II.* 404.

⁴⁶ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H5r. Vö.: *SRH II.* 406.

⁴⁷ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* 1497. H5r.

⁴⁸ KERTÉSZ: *A turul-monda... i. h.* 2004. 383–384.

ingressi sunt Hungari in Pannoniam.” Látszik, hogy a barát a honfoglalással kapcsolatban rendelkezett annyi ismerettel, amely alapján önállóan meg tudott fogalmazni egy kerek, egész történetet, amelyet nem szakítanak meg a prédikációkban megszokott, különböző tekintélyektől származó idézetek. Munkája során több forrásból is merített, szövegformáló és forráskezelő technikája kifejezetten leleményes. Mindez a ferences barát tudatos, átgondolt szerkesztésére és történeti érdeklődésére vall.

BALÁZS KERTÉSZ

Osualdus de Laskó de l'arrivée des Hongrois en Pannonie. A propos de la postérité de la gesta de Anonymus

La collection des sermons pour l'année ecclésiastique entière d'Osualdus de Lasko, écrivain franciscain médiéval, appartient aux sources peu connues par la médiévistique hongroise. Le premier sermon de Saint-Étienne, où le moine rédige une histoire complète du conquête du pays des Hongrois, prouve l'intérêt historique de l'auteur. Le fragment de sermon, d'une rédaction consciente, et d'une technique de formation de texte ingénieuse, l'auteur l'avait rédigé d'après ses lectures, et cela explique ses erreurs. Au cours de la composition de l'histoire il avait puisé de la légende de Saint Étienne, écrite par l'évêque Hartvik, de la chronique relatant l'histoire des Hongrois de János Thuróczy, il s'est servi d'un des manuscrits de la chronique Knauz, autant que de la geste écrite de la conquête du pays, par Anonymus, notaire du roi Béla III. L'auteur franciscain avait appliqué dans son récit une tradition qui compte le roi Louis le Grand, fils de Charles Robert, parmi les rois saints hongrois, Étienne, Imre et Ladislav.